

GAP BÖLGESİ'NDE KENTLEŞME HAREKETLERİ (1927–2000)

Modes Of Urbanization In Gap Region (1927–2000)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ*
Süreyya BAYRAM*

Özet:

Basit anlamda kent olarak kabul edilen yerlerin demografik büyümelerinin ifadesi olarak tanımlanan kentleşme, aslında, salt nüfussal büyüme değil, aynı zamanda ekonomik, kültürel, politik ve psikolojik faktörlerin eşliğinde gerçekleşen bir gelişim sürecidir. Kentleşme, toplumsal – ekonomik değişimlerin hem nedeni, hem de sonucudur. Türkiye’de, Cumhuriyetin kuruluşunda günümüze geçen sürede gerek dünya ekonomisindeki değişimlerin ve yönelimlerin etkisi, gerekse ulaşım – iletişim araçlarındaki gelişmelerle beraber insan hareketliliğinin artması, kentleşme hareketleri açısından farklı dönemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dahilindeki illerin Türkiye kentleşme hareketleri içerisindeki yeri, kentsel gelişimin seyri ve bunda gerek ülkedeki yapısal değişimlerin ve gerekse bölgeye özgü koşullardan kaynaklanan nedenlerin etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Kentlileşme, Göç, Güneydoğu Anadolu Projesi

Abstract:

Urbanization which can be simply defined as an expression of the demographic growth of the places accepted within the scope of a city, in fact, denoting not only a demographic growth but also a developmental process brought about by economic, cultural, political and psychological factors.

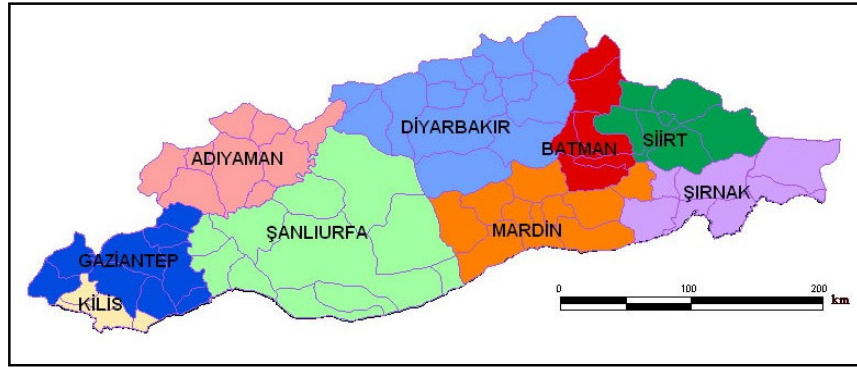
* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van.

Urbanization is both the cause and effect of social – economic changes. Throughout the historical process of turkish Republic, the influences of the changes in global economy, various tendencies wrought by these increase in human mobilities together with the development in communications industry gave way to various periods in terms of the modes of urbanization. In this study, the role of provinces of South East Anatolian Project (GAP) in the urbanization mobilities of Turkey, the process of the urban development and the effects of structural changes and the conditions peculiar to the region will be discussed.

Key Words: *Urbanization, Civilization, Migration, South East Anatolian Project*

Giriş

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, 57172 km² yüzölçümüyle Türkiye'nin en küçük coğrafi bölgesidir. Bu çalışmada ele alınan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dahilindeki iller ise, 75193 km² yüzölçümüne sahiptir (%9,2) ve 6608622 kişilik nüfusuyla da (2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre) Türkiye nüfusunun % 9,8'ni teşkil eder. 9 ilden ibaret olan bölgede Şanlıurfa en fazla, Kilis ise en az nüfusa sahip ildir (Şekil 1).

Şekil 1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) İlleri

Bu çalışmada, GAP Bölgesi kapsamındaki Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin Türkiye kentleşme hareketleri içerisindeki yeri araştırılmıştır. Bu illerden Mardin ve Şanlıurfa illeri hariç diğer tüm illerin birden fazla ilçesi komşu bölge sınırları içerisinde kalmaktadır. Bu illerin Doğu Anadolu mu, yoksa Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne mi ait olduğu hayli tartışılmıştır. Birçok il ve ilçe, bu anlamda iki bölgenin sınırları içerisinde yer alabilmektedir (Özçağlar, 2006: 10-12). Bu çalışmada, sözü edilen iller, aşağıda sıralanacak önemli bazı gerekçelerden dolayı, coğrafi bölge sınırları yerine GAP planlama bölgesi sınırları dikkate alınarak incelenmiştir.

Coğrafya, mekân ünitelerinin ve sistemlerinin çeşitli özelliklerini ve sorunlarını uygulamalı bir yöntemle açıklamaya çalışan bir bilimdir. Bazı coğrafyacılar tarafından "Bölge" olarak da nitelendirilen söz konusu mekânsal birliklerin neliği ve sınırları, günümüzde en fazla tartışılan konular arasındadır. Özellikle belirli bir kriter açısından bölge kabul edilen alanların, başka kriterler açısından bölgeselleşme özelliği göstermemesi, bu kavramın amaçlanana göre göreceli bir algılamayı da beraberinde getirmiştir. Bölgesel Coğrafya ekolünün önemli ismi Paul Vidal de la Blache'dan bu yana hiç bitmeyen bölge tartışmalarının odak noktası, çeşitli kriterlere ve amaçlanan hedefe göre belirlenen değişik ölçekteki bölgelerin sınırlarının önemli ölçüde müphem olmasıdır (Tümertekin ve Özgüç, 2002: 74-7; Özgüç ve Tümertekin, 2000: 230). Coğrafyanın uygulamalı yönünü öne

çıkarımlar, bölge belirlemelerinin planlama faaliyetlerine katkısını ölçüt olarak ele almaktadırlar. Bu konuda, “Yeni Bölgesel Coğrafya” akımına göre, bölgeler sadece bir sınıflandırma yöntemi değil, aynı zamanda süreçlerin gerçek bir ürünüdür. Bölge kavramı ile ilgili olarak, geleneksel “toplumun doğayla sentezi” görüşü, yerini “insanla ilgili süreçlerin özel bir kombinasyonu” olduğu şeklindeki görüşe bırakmıştır. Giderek yaygınlık kazanan bu görüşe göre, tüm toplumsal yaşam bölgeselleşebilir ve zaman-mekân bağlamında bölgeselleşme sürekli devam eder (Tümertekin ve Özgüç, 2002: 72).

1941 yılında toplanan I. Türk Coğrafya Kongresi'nde ileride yeniden gözden geçirilmek üzere alınan karara göre belirlenen coğrafi sınırlar, esas olarak bölgenin karasal iklimine ve topografya koşullarına göre belirlenmiştir. Kongrede belirlenen coğrafi bölge sınırları, aradan uzun yıllar geçmesine ve bölge sınırları konusunda hayli tartışmalar yapılmış olmasına rağmen, gözden geçirilmemiş ve bu konuda yeni kararlar alınamamıştır. Türkiye'deki coğrafi bölge sınırları ile ilgili yapılan eleştiriler de, ne yazık ki, coğrafyacıların bu konuda bir uzlaşma içinde konuyu yeniden gündeme getirip sağlıklı bir karara varmalarını sağlayamamıştır. DARKOT, I. Türk Coğrafya Kongresi'nde belirlenen sınırların abartılı olduğunu, idari taksimatın hiç göz önüne alınmadığını ve yörelerden bölgelere gitmek yerine önce bölge sınırlarının belirlenip ardından bunlar içerisinde yörelerin aranmaya başlandığını ve bunun da yaşanan sıkıntıların en önemli nedenlerinden birisi olduğunu ifade etmektedir (1955: 143-6). 1941 yılında çizilen sınırların düzeltilmesi gerektiği yolunda, Darkot dışında, birçok coğrafyacının da benzer görüşleri bulunmaktadır (Örneğin, Erinç, 1953: 2; Gürsoy, 1957: 238; Özçağlar, 2006:16; Özçağlar, 1997: 42; Yiğit, 2006: 42-3).

Diğer taraftan, salt yeryüzü şekilleri ve iklim özelliklerini ön plana çıkararak, buna karşılık beşeri ve iktisadi olayları hiç hesaba katmayan bölge anlayışları, coğrafi düşüncenin özüne aykırı olmasının yanında, bu bilime yapılacak büyük bir haksızlık olacaktır. Zira coğrafya bilimini yeryüzü şekillerini incelemek gibi bir düzeye indirgeyen anlayışlar, ülkemizde bu bilimin gelişmesine hiçbir katkı sunmayacağı gibi, bu bilimi anlamının önünde de bir engeldir. Coğrafyacıların bugüne kadar bu konuda tartışmaları azaltacak bir karar almamış ya da sözü edilen sorunları tartışacak geniş katılımlı bir coğrafya kongresi düzenlenmemiş olmaları da, mevcut bölge sınırlarının tartışılmalı konumunu ve bu hususların lüzumunu değiştirmez.

Avrupa ülkelerinde, bölgeler planlama kriteri göz önünde bulundurularak, sosyo - ekonomik gelişmişlik durumlarına göre belirlenmektedir ve bu da haliyle belirli bir zaman dilimiyle sınırlı olmaktadır. Bu bağlamda, istatistiksel bölge sınıflandırması olan NUTS sistemi (Kayalak ve Kiper, 2006: 46), hem çeşitli -ekonomik göstergelerin takibini kolaylaştırmakta, hem de işlevsel bir nitelik kazandırmaktadır. Tartışma konusu olan iller, GAP olarak bilinen en büyük ekonomik ve sosyal kalkınma projesi dahilindeki iller arasında yer almaktadır. Türkiye'de bölgesel planlama aktivitelerinin en üst düzeydeki kurumsal birimi olan DPT'nin ve yine istatistik kurumu TÜİK'in sınıflandırmalarında da

yukarıda sıralanan 9 il ve ilçeleri bölge kapsamında yer almaktadır. Bilindiği gibi, Türkiye’de bölgesel planlama faaliyetleri iller ve ilçeler düzeyinde, ama idari sınırlara bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Özellikle idari fonksiyonlar, yerleşmelerin bağlı buldukları merkez ile birçok sosyo-kültürel yapı bakımından bütünleşmesini sağlamakta ve bölgesel bir nitelik ortaya koymaktadır. Öte yandan, istatistiksel veriler çoğunlukla illerin idari sınırlarına göre düzenlendiği için, başta beşeri coğrafya incelemeleri olmak üzere, bölgesel analizler ve karşılaştırmalar yapmak oldukça güçleşmektedir. Darkot’un da ifade ettiği gibi, ya il sınırları bölge sınırlarına göre düzenlenmeli (ki bunun da çok çeşitli güçlükleri bulunmaktadır), ya da mevcut bölge sınırları idari sınırlara göre değiştirilmelidir (Darkot, 1955: 144-5). Özçağlar’ın haklı olarak belirttiği gibi, bugünkü coğrafi bölgelerin yönetimle ve planlamayla ilgili işlerde kullanılması mümkün görünmemekte, ancak sadece derslerde pedagojik bir araç olarak yerini korumaktadır (Özçağlar, 2006: 11).

Yukarıda açıklanan nedenlerle ve bilhassa kentleşme hareketlerinde idari yapıların ve işlevlerin etkin rolünden dolayı, 1941 yılında belirlenen coğrafi bölge sınırları yerine, Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgesini de kapsayan ve bir planlama bölgesi olan GAP sınırları esas alınmıştır. Ayrıca, verilerin daha sağlıklı biçimde karşılaştırılmalarını ve değerlendirilmesini mümkün kılmak amacıyla, sözü edilen iller ilçeleri ile birlikte ele alınarak değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada, öncelikle bölgenin süreç içerisinde idari ve demografik yapısında meydana gelen değişimler değerlendirilmiş, ardından bölge içerisindeki kentler, nüfus gruplarına göre sınıflandırılarak dönemsel gelişme seyirleri ve ülke kentleşme hareketleri içerisindeki yerleri kritik edilmeye çalışılmıştır. Son olarak, kentleşme ve kentleşme etrafındaki tartışmalardan hareketle, bu açıdan bölgenin durumu ve gelecekteki kentleşme hareketlerinin yönü tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada istatistiksel veriler amaca uygun bir şekilde sınıflandırılarak Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

1. Ana Hatlarıyla İdari Yapının Gelişimi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Cumhuriyetten önce uygulanan daha geniş ölçekli eyalet/vilayet sistemi ile yönetilmekteydi. Eyaletler, sancak (liva), kaza, nahiye ve köylerden oluşmakta ve sancaklar bugünkü illere denk gelmekteydi. Cumhuriyet öncesinde bölgede iki önemli eyalet yapısı bulunmaktadır ve bunlar, Diyarbakır ve Halep eyaletleridir. Bölgenin büyük bir kısmı bu iki eyalete bağlıydı. 1914 yılına kadar, Gaziantep (Ayıntap), Kilis ve Şanlıurfa Halep Vilayeti’ne; Mardin ve Diyarbakır ile bugünkü Şırnak ve Batman illeri Diyarbakır Vilayeti’ne bağlı idi. Adıyaman (Husnumansur), Mamuretülaziz Vilayeti’nin Malatya Sancağı’na bağlı kaza, Siirt zaman zaman Diyarbakır ama çoğunlukla Bitlis Vilayeti’ne bağlı bir sancak merkezidir. 1914 yılında ise, Urfa’nın bağımsız bir vilayete dönüştürüldüğü görülür (Karpas, 2003: 170-220; Güran, 1997: 3-10).

Cumhuriyete geçişle birlikte, eyalet sistemi kaldırılarak daha küçük alanlı vilayet sistemine geçilmiştir. Bu dönemde eski sancak merkezlerinden olan Siverek, vilayet haline getirilir, ancak 1926'da Urfa vilayeti'ne bağlanır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki ilk nüfus sayımı olan 1927 yılında bölgede 5 vilayet ve bunlara bağlı 34 kaza ve 5113 köy bulunmaktadır. Bölgenin yüzölçümü ise, bu tarihlerde 66320 km² dir (Tablo 1). Bu tarihlerde Adıyaman ili ve bugünkü ilçelerinin büyük bir kısmı Malatya; Batman ve Şırnak, Siirt ve Mardin vilayetleri; Kilis ise, Gaziantep sınırları dahilinde bulunmaktaydı.

Tablo 1. GAP Bölgesi'nin İdari Gelişimi (1927 – 2000)

YIL	Yüzölçümü (km ²)	Toplam Nüfus (kişi)	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	İl Sayısı	İlçe Sayısı	Köy Sayısı
1927	66320	899704	13,6	5	34	5113
1935	69980	1084201	15,5	5	35	3552
1940	67040	1208652	18,0	5	42	3135
1945	67064	1171946	17,5	5	42	2987
1950	66704	1346668	20,2	5	42	2981
1955	74098	1643432	22,2	6	51	3306
1960	73293	2057753	28,1	6	58	3375
1965	72957	2367740	32,4	6	58	3393
1970	72958	2803166	38,4	6	58	3473
1975	72958	3212531	44,0	6	58	3537
1980	72958	3567628	48,9	6	58	3537
1985	72958	4303297	59,0	6	59	3551
1990	75358	5158013	68,4	8	75	3775
2000	75193	6608622	87,9	9	78	4362

Kaynak: DIE, GNS İdari Bölünüş (Muhtelif Yıllar).

1927 yılına ait idari ve demografik yapının detaylı analizini yapmak güçtür. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bilgilerde, yeni kurulmuş bir devletin kurumlarının oturmamışlığından kaynaklanan belirsizlikler mevcuttur. Çünkü bir vilayet ertesi yıl başka bir vilayetin kazası, daha sonra tekrar vilayet haline dönüşebilmekte; yine, kazalar ve köyler komşu yerleşme birimleri arasında tabiiyet açısından sürekli el değiştirebilmekteydi. 1927, 1935, 1940, 1945 yıllarına ait idari yapı tablolarına bakıldığında bu durum açıkça görülebilir. Osmanlıdan devralınan eyalet/vilayet sisteminin lağvedilip onun yerine ileri derecede merkezîyetçi bir idare sistemine geçilmiş olması bu durumun önemli sebeplerinden birisidir. Yönetimin hemen hemen her kademesinde yapılan bu değişiklikler haliyle beraberinde uygulama sıkıntılarını getirmiş, alışıldık yapıların değiştirilmesinde çeşitli zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, yıldan yıla vilayet, kaza ve köy sayılarında sürekli değişimler ve tabii ki tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun dışında, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasına kadar olan dönemde sağlıklı istatistikî veri elde etmek de her zaman için rahatlıkla mümkün olamamıştır. Ülkemizde, günümüzde bile istatistik veri elde

etmenin zorlukları hatırlanırsa, o dönem için bunun ne kadar güç olduğu anlaşılır. O dönemdeki teknik olanaklar, erişim zorlukları ve doğal olarak bilgi eksiklikleri nedeniyle de doğru bilgilerin elde edilmesi hayli güçtü. Bütün bunlar sözü edilen dönemlere ait bilgilerde eksiklik ve çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1950’li yıllara kadar da mevcut durumun sürdüğünü ve ancak bu yıllardan sonra yapıların oturduğunu söylemek rahatlıkla mümkündür. 1990 yılına kadar idari yapıdaki gelişme doğal seyrinde meydana gelmiş, ancak bu tarihte Batman ve Şırnak gibi iki yeni ilin oluşturulması idari yapıda yeniden bir kaos meydana getirir gibi olmuşsa da fazla sürmemiştir. Yine, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, bazı illerin oluşturulması ya da tabiiyet durumunun değiştirilmesi gibi durumların meydana getirdiği önemsiz değişiklikler hariç tutulursa, bölgenin yüzölçümünde de çok fazla bir değişim meydana gelmemiştir.

1935- 40 dönemine baktığımızda, her şeyden önce ülkenin siyasi ve ekonomik yapılarının giderek oturduğunun ve savaşın geride kalmış olmasının verdiği rahatlığın sosyal mobilitiyi de etkilediğini ve toplumun ekonomiye eklenme çabalarının hızlandığını görmekteyiz. Bu dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde de belirli birtakım yerleşmeler, diğerlerine göre daha çok ön plana çıkmaya başlamışlardır. Bunların en önemlileri Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa’dır. Bunlardan özellikle Diyarbakır ve Gaziantep illerinin durumlarına bakmakta yarar var. Diyarbakır vilayetinin yüzölçümünde fazla bir değişiklik olmamasına rağmen bağlı köy sayısında çok büyük değişimler meydana gelmiştir. Örneğin, 1927 yılında 1356 ve 1935 yılına 921 köye sahip olan vilayet, 1940 yılında 657 köye düşürülmüştür. Neredeyse yarı yarıya gerçekleşen düşüşler, aslında yukarıdaki paragrafta izah edilen durumun bir yansımasıdır. Ancak, bunların dışında yine idari mevzuat ve sistemden kaynaklanan bir başka sorunun da bu duruma neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu da, özellikle önceki dönemlerde mezra gibi çeşitli isimlerle nitelendirilen ve genel olarak “köyaltı yerleşmeleri” olarak tanımladığımız yerleşmelerin nitelikleri ve keyfiyetleri ile ilgili değişikliklerin yansımış olmasıdır. Mezra yerleşmeleri zaman zaman fazla nüfusa da sahip olabilen, temelde mevsimlik olan ve ziraat faaliyetlerine dayalı olan yerleşmelerdir. Yerleşmelerin ilk dönemlerde daha çok köy statüsünde ele alınması da Cumhuriyetin ilk dönemlerinde köy sayılarının oldukça kabarık çıkmasına neden olmuştur. Bu yerleşmelerin önemli bir kısmı sonraki yıllarda ise köylere bağlı alt yerleşmeler haline getirilmiştir. Gaziantep Vilayeti’nde de bu döneme ilişkin ilginç birtakım özellikler bulunmaktadır. 1935–40 döneminde yüzölçümünde yaklaşık % 26 oranında meydana gelen küçülmenin yukarıda belirtilen nedenlerle idari yapıdaki düzenlemelerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Örneğin, 1926 Gaziantep’e bağlanan Besni, 1933 yılında tekrar Malatya Vilayeti’ne bağlanmıştır. Bunun gibi, Sason Kazası 1933 yılında Muş’a, 1940’ta tekrar Siirt’e bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Pervari’nin zaman zaman Van Vilayeti’ne bağlanması gibi örnekleri de dikkate aldığımızda, bu döneme ilişkin olarak idari

yapının oturmamışlığından kaynaklanan değişiklikleri anlamak kolaylaşır. Hemen her vilayet dahilinde bu değişikliklerden az çok etkilenmiştir.

1940 – 50 yılları arasında bölgede, köy sayısındaki düşük orandaki dönemsel bazı oynamalar hariç, hem kaza sayılarında, hem de yüzölçümlerinde önemli bir değişikliğe rastlanmaz. 1954 yılında Malatya Vilayeti'ne bağlı kaza olan Adıyaman'ın vilayet haline getirilmesi, hem yerleşme sayısında, hem de yüzölçümünde (yaklaşık % 11) artışa neden olmuştur. 1960 yılında ilçe sayısı 58'e yükselmiştir. Bu ilçelerden birisi de, günümüzde GAP Bölgesi'nin önemli kentlerinden olan ve daha önce İluh adıyla Siirt'in Beşiri İlçesi'ne bağlı bir bucak merkezi iken bölgede petrol rafinerisinin faaliyete girmesiyle hızla nüfuslanan ve ilçe haline getirilen Batman'dır. Bu tarihlerden 1990 yılına kadar, il-ilçe sayılarında, daha önce Urfa'nın Viranşehir İlçesi'ne bağlı bucak merkezi olan Ceylanpınar'ın 1981 yılında ilçe haline getirilmesi dışında, bir değişikliğe gidilmemiş olması, artık idari yapının önemli ölçüde oturmuş olduğunu göstermektedir.

1990 yılında bölgenin idari yapısında önemli değişikliklere gidilir. 1957 yılında ilçe haline getirilen Batman, Siirt'in Beşiri, Kozluk ve Sason ile Mardin'in Gercüş ve Hasankeyf ilçelerini bünyesine alarak yeni il merkezi olmuştur. Daha önce Siirt'e bağlı bir ilçe olan Şırnak, Güçlükönak Bucağı, Mardin'in Cizre, İdil ve Silopi ile Hakkâri'nin Beytüşşebap ve Uludere ilçelerinden ibaret diğer yeni bir il merkezi olmuştur (Yıldız, 2007: 150). Bu değişiklikler, bölge yüzölçümünde % 3,3, ilçe sayısında ise % 29 artışa neden olmuştur. 1995 yılında ise, daha önce Gaziantep'e bağlı bir ilçe olan Kilis; Elbeyli, Musabeyli ve Polateli ilçeleri ile beraber yeni il merkezi olmuştur.

1927'den günümüze GAP Bölgesi, alansal olarak % 13,4'lük bir büyüme göstermesine karşılık, il sayısı aynı dönemde 5'ten 9'a ve ilçe sayısı da 34'ten 75'e yükselmiştir. Köy sayısında ise % 26 oranında bir düşüş meydana gelmiştir. İdari yapıda meydana getirilen değişiklikler, sosyal ve siyasal faktörlerin yanında büyük ölçüde demografik nedenlerle ilişkilidir. Ülkemizde yeni il merkezlerinin oluşturulması zaman zaman politik yatırımların ve toplumsal koşulların bir sonucu, özellikle demografik büyümenin de zorunlu bir sonucu olabilmektedir. Avrupa'nın tersine ülkemizde idari yapıdaki pozitif değişimlerin kentleşme nedeni olması, idari yapı değişikliklerini gözlememizi de önemli kılmaktadır.

2. GAP Bölgesi'nde Kentleşme Hareketleri: Dönemler ve Karakteristikler

Sosyal, siyasal ve ekonomik bir organizasyon olan kentlerin demografik gelişimlerini ifade eden kentleşme, çeşitli faktörlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda meydana gelen ve sakinlerinin yaşamında da birtakım değişimlere yol açan bir süreçtir. Bu süreç, büyümeyi doğuran etkenlerin çeşitliliğinden dolayı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı boyutlarda gerçekleşebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşme

hareketlerinin bir sonucu olan kentleşme, gelişmekte olan ülkelerde daha çok birtakım yerleşmelerin idari yapısındaki değişimler ve demografik büyümenin sonucu olarak ortaya çıkan bir olgudur.

Türkiye’de kentsel yerleşmelerin sınıflandırılması ve kent-kır ayrımında hangi kriterlerin göz önünde bulundurulacağı tartışılmalı bir konudur. Resmi kurumlar açısından il ve ilçe merkezleri kent kategorisine alınırken, çeşitli kentbilim çalışmalarında farklı kriterlerin esas alındığı görülmektedir. Darkot, nüfusu 3000’den az yerleşmelerin köy, 3000-10000 arasında olanların kasaba ve 10000’in üzerinde olanların ise kent olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur (Doğanay, 1994: 410). Bugün Türkiye’de nüfusu 10 bin eşliğinin üzerinde olup tarımsal karakterini sürdüren yerleşmeler de mevcuttur. Özgür’ün bir araştırmasında, nüfusu 10 bin eşliğinin altında olan merkezlerin büyük kısmının tarımsal karakterli olmalarına karşılık, nüfusu 10000-50000 arasında olan ve tarım egemen ekonomik faaliyetin sürdürüldüğü yerleşme sayısı daha azdır. Buna karşılık, nüfusu 50 binin üzerinde hiçbir yerleşmede egemen ekonomik faaliyet tarım değildir. (Özgür, 1996: 59). Ancak, gerek coğrafyacılar ve gerekse kentbilimciler arasında, 10 bin nüfus eşliği üzerinde ortak bir kanaatin mevcut olduğunu söyleyebiliriz (Örnek olarak; Doğanay, 1994: 410; Tümertekin, 1973: 32; Özer, 2004: 61; Keleş, 2004: 59; Tandoğan, 1994: 68). Tümertekin, 10 bin eşliğinden sonra nüfus birikiminin etkisiyle kentsel fonksiyonların oluşmaya başladığını ifade etmektedir (1973: 32).

Tablo 2. GAP Bölgesi’nde Kentleşme Göstergeleri (1927–2000)

Yıl	Kent Nüfusu (10000 Üzeri)	Oranı (%)	Kır Nüfusu	Oranı (%)	Yıllık Kentsel Nüfus Artış Hızı (%)	Türkiye Kentsel Nüfus Oranı (%)	Türkiye Kentsel Nüfus Artış Hızı (%)
1927	175849	19,5	651685	80,5	-	16,4	-
1935	205928	19,0	810845	81,0	2,1	16,4	2,5
1940	240545	19,9	887472	80,1	3,4	18,0	4,0
1945	250359	21,4	854365	78,6	0,8	18,3	1,4
1950	280774	20,8	992724	79,2	2,4	18,5	8,4
1955	355908	21,7	1156278	78,3	5,4	22,1	1,8
1960	458361	22,3	1445009	77,7	5,8	25,1	6,1
1965	613064	25,9	1593599	74,1	6,8	29,8	6,8
1970	909205	32,4	1727600	67,6	9,7	33,3	5,4
1975	1215345	37,8	1834316	62,2	6,7	41,4	8,2
1980	1462200	41,0	1905406	59,0	4,1	45,4	4,3
1985	1984429	46,1	2154818	53,9	7,1	50,9	5,4
1990	2605496	50,5	2287762	49,5	6,3	55,4	4,4
2000	3965785	60,0	2465186	40,0	5,2	61,4	3,3

Kaynak: DIE, GNS Sonuçlarından (Muhtelif Yıllar) hesaplanmıştır.

Türkiye’de de kentleşme süreci kendine özgü dinamiklerin kontrolünde olmak üzere, bölgesel olarak büyük farklılaşmalara yol açacak şekilde gerçekleşmiştir. Ülkede meydana gelen çeşitli siyasal, toplumsal ve ekonomik değişim ve dönüşümlerin etkisi, bölgede de önemli ölçüde hissedilmiş, sözü edilen etkiler bölgeye özgü koşullarla birleşerek bölgedeki kentleşme hareketlerinin ana çerçevesini çizmiştir. Bu bağlamda, bölgedeki kentleşme sürecini, Türkiye’de yaşanan sürece de uygun olarak, 1927–50, 1950–80 ve 1980 sonrası olmak üzere 3 dönemde incelemek mümkündür.

Tablo 3. GAP Bölgesi’nde ve Türkiye’de Kentlerin Çeşitli Nüfus Grupları Bakımından Gelişimi (1927–2000)

Yıl	10.000 – 20.000			20.000 – 50.000			50.000 – 100.000			100.000 +			
	Nüfus	%	Sayı	Nüfus	%	Sayı	Nüfus	%	Sayı	Nüfus	%	Sayı	
1927	GAP	30087	17,1	2	145762	82,9	5	-	-	-	-	-	
	TR	533762	24,0	38	646722	28,9	23	208820	9,3	3	844781	37,8	2
1940	GAP	55764	23,2	4	127649	53,1	4	57132	23,7	1	-	-	-
	TR	765321	33,8	57	921674	28,7	31	392523	12,2	6	1154953	35,3	3
1950	GAP	97699	34,8	7	111288	39,6	3	71787	25,6	1	-	-	-
	TR	853836	22,9	61	918077	23,2	30	397275	10,1	6	1732647	43,8	5
1960	GAP	84088	18,3	6	110465	24,1	4	139711	30,5	2	124097	27,1	1
	TR	940850	15,8	69	1447966	21,9	51	1222719	17,0	18	3387490	45,3	9
1970	GAP	183992	20,2	12	247341	27,2	7	-	-	-	477872	52,6	3
	TR	1674153	13,1	126	2248103	17,7	73	1358627	10,7	20	7435483	58,5	20
1980	GAP	148200	10,1	10	358879	24,6	13	197726	13,5	3	757395	51,8	3
	TR	2191560	10,8	160	3089818	15,2	99	2166324	10,7	32	12882563	63,3	29
1990	GAP	173468	6,7	13	461954	17,7	14	494910	19,0	9	1475164	56,6	5
	TR	2507793	8,0	189	3980631	12,7	134	3756634	11,9	58	21223819	67,4	43
2000	GAP	234466	5,9	16	363703	9,2	10	795971	20,1	12	2571645	64,8	8
	TR	2647188	6,4	195	4659117	11,2	149	4982362	11,9	71	29395188	70,5	56

Kaynak: DİE, GNS Sonuçları (Muhtelif Yıllar) Üzerinden Yapılan Hesaplamalar; Özer, 2004: 54.

1950 öncesi dönem, savaşın etkilerinin yoğun bir biçimde hissedildiği, dolayısıyla hem insan, hem de ekonomik kaynakların önemli ölçüde kısıtlı olduğu, yönetim yapısının değiştiği ve siyasal reformların yol açtığı çeşitli problemlerle uğraşıldığı bir evredir. I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı ile erkek nüfusta meydana gelen büyük kayıplar, 1930’lardan sonra savaş ihtimalinin tekrar gündeme gelmesinin yarattığı psikolojik

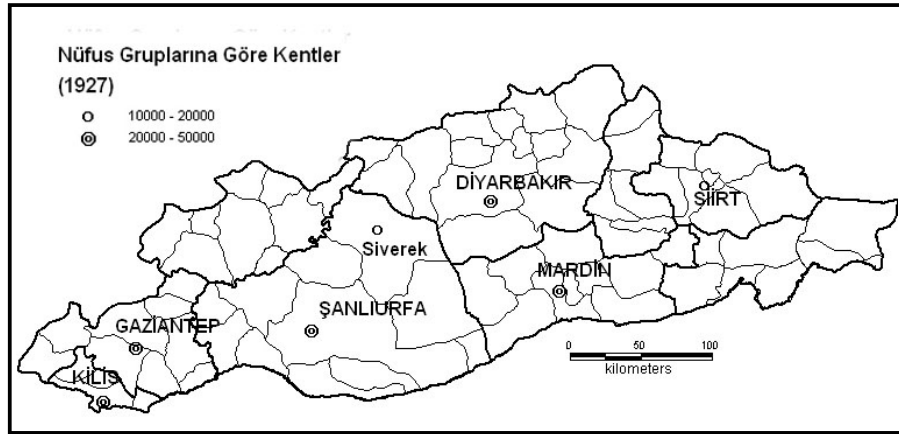
etkilerin yanında; üretim faaliyetlerinin olmaması, tarım eksenli ekonomik yapı, ulaşım ve iletişim olanaklarının gelişmemiş olması ve son olarak II. Dünya Savaşı'nın buhranlı koşulları hem doğurganlık oranlarını, hem de ülke içi nüfus hareketliliğini ya da göçleri sınırlamıştır (Yıldız, 2007: 153).

Tablo 2'den de görüleceği üzere, ülke ve bölge genelinde, 1935–40 arasındaki görece bir artış dışında, kentsel nüfus artış hızlarının düşük olması, sözü edilen nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bunun dışında, yeni ulus-devletin modernleşme projeleri çerçevesinde çağdaş ve batılı anlamda kentler oluşturma anlayışı (Şengül, 2001: 72), ülke genelinde belli başlı kentlerin ön plana çıkmasına yol açmıştır (Tablo 3). Ancak, yine de sermaye yetersizliğinden dolayı sanayi faaliyetlerinin gelişmemiş olması hem nüfus hareketliliğini, hem de kentleşme hızını düşük düzeyde tutmuştur. Nüfusun yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünün kırsal alanlarda yaşaması bu olgu ile bağlantılıdır. Bu dönemde, bölgedeki kentsel nüfus oranları, ülke ortalamalarının üzerinde bulunmaktadır. Bu durum, özellikle ulaşım-iletişim sistemlerinin gelişmemesinden dolayı, Türkiye'deki büyük kentlerden ziyade, bölgedeki kentsel yerleşmelerin tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo 3'den de izlenebileceği üzere, 1923-50 arasında nüfusu 100 bini aşan hiçbir bölge kenti bulunmamakta, mevcut kentli nüfusun ezici bir kısmı da nüfusu 50 binin altındaki yerleşmelerde toplanma eğilimi göstermektedir. Ancak, gözden kaçırılmaması gereken bir husus da, bu dönemde ülke genelinde büyük kentlerin sayıca az oluşudur. 1940 yılında Türkiye'de nüfusu 100 binin üzerinde olan sadece 3 kent bulunmakta, ancak bu kentler tüm kentli nüfusun $\frac{1}{3}$ 'ünü teşkil etmekte idi. Sonraki yıllarda da sürecek olan bu eğilim, gelişmekte olan ülkelere özgü büyük kentlerin kentleşmesi olgusunun da en canlı örneğidir. 1927 yılında GAP Bölgesi'ndeki kentli nüfusun %82,9'u 20000-50000 aralığındaki küçük kentlerde ikamet etmektedir. Bu oran, 1940 yılında %53,1 ve 1950 yılında ise % 39,6'ya inmiş ve sonraki yıllarda da düşme eğilimi devam etmiştir (Şekil 2 ve 3).

Bu dönemde, bölgede küçük kentlerde yaşama oranının ülke ortalamalarının çok üzerinde olmasının önemli bazı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle, ülkede üretim faaliyetleri gelişmediğinden tarım egemen bir ekonomik yapı mevcuttur. Ulaşım sistemleri gelişmemiştir ve insanların kentsel mekânlar hakkında yeterli bilgiye sahip olabilecek iletişim teknolojileri de yaygınlaşmış değildir. Bu nedenle, kasaba ve küçük kentler, mevcut ekonomik yapıyı sürdürebilmenin önemli alanlarından olmuştur. Bu durum, önceleri küçük bir kentte bir süre yerleşip ekonomik bir güç kazandıktan sonra daha büyük ölçekteki bir yerleşmeye göç etmeyi sağlayacak kademeli göç hareketinin de bir sonucudur. Üstelik sözü edilen yerleşmeler, sahip oldukları idari bir takım işlevler dolayısıyla, iş olanaklarının yaratılmasına da uygun zeminler olmuşlardır. II. Dünya Savaşı'nın topluma dayattığı ağır koşullar da düşünüldüğünde, büyük kente yerleşip orada geleceği belirsiz bir yaşam

sürmekteyse, eski yaşam alanlarına benzer ve yakın yerlerde yaşamak psikolojik olarak daha güven verici olmalıdır. Bunların dışında, I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve II. Dünya Savaşı yıllarında ve savaştan sonra da devam eden önemli bir nüfus hareketi olarak, bölgeden Türkiye dışına önemli sayılabilecek başta Süryaniler olmak üzere gayrimüslim nüfusun kitleler halinde göç etmesi de (Keser, 2002: 19), kentsel nüfusun yeterince gelişmesini engellemiş ve mevcut kentlerin de küçülerek fonksiyon kaybına uğramalarına neden olmuştur. Zira azınlıklar daha çok kent merkezlerinde ikamet etmekteydiler. Örneğin, 1940 tarihinde Diyarbakır kent nüfusu 42555 kişi iken, bu sayı 1945'te 41087'ye, yine aynı tarihlerde Mardin kent nüfusu 23270'ten 18522'ye ve Midyat kent nüfusu da 9475'ten 7660'a düşmüştür. Sözü edilen 3 kent gayrimüslim nüfusun en fazla yaşadığı yerlerdir. Bölgenin diğer kentlerinde nüfus azalmasının gerçekleşmemiş olması da bu durumu destekler niteliktedir (Yıldız, 2007: 165-6).

Şekil 2. GAP Bölgesi'nde Nüfus Gruplarına Göre Kentler (1927)

Günümüzde olduğu gibi, 1950 öncesinde de bölgenin en önemli 3 kenti Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa'dır. Sadece bu 3 kent, 1940 yılında 10 bin üstü tüm kentsel nüfusun %56'sını ve 1950'de % 55,4'ünü meydana getirmektedir. Kentsel nüfusun en yoğun bulunduğu ve kentleşme süreçlerinin en hızlı işlediği yerlerden birisi de Gaziantep'tir. Anadolu, Mezopotamya ve Suriye üzerinden Akdeniz dünyası arasındaki ulaşım ve ticaret faaliyetlerinin kavşağında olması, Gaziantep'in çeşitli işlevlerle güçlenmiş bir şehir olarak nüfus kitlelerini kendine çekebilmesini sağlamıştır. Nitekim 1935 yılına ait kentleşme değerlerine bakıldığında da bu durum açıkça görülebilir. 1935 yılında Türkiye genelindeki kentlerde yaşama oranı %23 ve 1940 yılında %24 iken, bu değerler Gaziantep'te %30 ve % 32 dolayındadır. Günümüzde de Gaziantep ilinde %79 oranında bir kentsel nüfusa sahiptir. Bu durum, temelde ilin tarihsel süreç içerisinde etkin bir rol oynayan bir yer olması, bölgenin sanayi, ticaret ve ulaşım merkezi olmasıyla alakalıdır. 1935-40 döneminde

Gaziantep ve Diyarbakır gibi geçmişten beri önemli olmuş iki yerleşme merkezinin yanı sıra, yine geçmişi oldukça eski olan Şanlıurfa'nın da gittikçe büyüyen ve diğer yerleşmeler arasından sıyrılan yapısıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Şekil 3. GAP Bölgesi'nde Nüfus Gruplarına Göre Kentler (1940)

1927-50 yılları arasında, çeşitli etmenlere bağlı olarak nüfusun doğal artış hızının düşüklüğünden dolayı kırsal kesimde bir nüfus yığılması olmamış; henüz tarıma açılmamış alanların varlığı, tarımda makineleşmenin başlamamış olması, köy-kent arasında toplumsal-ekonomik ve mekansal bir ilişkinin kurulmamış olması nedeniyle köylerden kente doğru önemli bir göç hareketi yaşanmamıştır. Bu nedenle, 1950 öncesinde Türkiye'de güçlü bir kentleşme eğilimi gözlenmemektedir (Sencer, 1979: 12).

1950–80 döneminin belirgin özelliği, çok partili yaşama geçilmesi ve gelişen demokrasi anlayışının insanların daha rahat hareket etmesini kolaylaştırmış olmasıdır. Türkiye tarihinde bir dönüm noktası olarak algılanabilecek bu dönemde sermayenin el değiştirmesi, İstanbul merkezli ithal ikameci sanayi faaliyetlerinin başlaması (Ataay, 2004: 18) toplumsal mobiliteye neden olmuştur. İstihdam olanaklarındaki bu gelişmelerin yanında, ulaşım ve iletişim kolaylıklarının topluma yayılmaya başlaması da söz konusu hareketliliği arttırmıştır. Daha önceleri kademeli bir şekilde meydana gelen göçler, il içi nüfus değişimleri olarak belirginlik kazanırken, ulaşım araçlarının gelişmesi ile doğrudan göç hareketlerinin ortaya çıkması iller arası göçleri daha önemli hale getirmiştir. Tarımda makineleşmenin başlaması ve toprak mülkiyet sistemindeki çözülme ve değişimlerin tarım nüfusunun işsiz kalmış olmasına yol açmış olmasının katkılarını da unutmamak gerekir. Özellikle mülkiyet sisteminden kaynaklanan toprakların belirli ellerde toplanmış olması ve tarımdaki modernizasyon, kırsal alanlarda geniş işsiz kitleleri oluşturmuştur. Marshall Planının bir sonucu olarak, Türkiye tarımında kullanılan traktör sayısının 1948'de 1750

iken 1957 yılında 44144 adede yükselmesinin yaratacağı köylü işsiz sayısının hayli fazla olduğunu belirtmek gerekir (Kurt, 2003: 67). İşgücü arzındaki fazlalık, sanayi kentlerine yönelimin artmasına ve bölgelerarası dengeleri önemli boyutta sarsacak bir nüfus hareketine yol açmıştır. Kentlerde yığılan işgücü arzının tümünden sanayi faaliyetlerine kanalize edilmesi mümkün olmadığından, büyük kentlerde büyük bir marjinal ve enformel sektörün (Ataay, 2004: 19) doğmasına yol açmıştır. Söz konusu yığılma, kentlerde gecekonduların da daha belirgin olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin, 1955 yılında toplam konutlar içerisinde gecekonduların oranı % 4,7 iken, bu oran 1960 yılında % 16,4'e yükselmiştir ve bu durum, sadece kırdan kente değil, aynı zamanda gittikçe artan bir şekilde kentten kente göçün güçlü etkilerini de yansıtmaktadır (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 252). Türkiye'de esas kentleşme hareketinin 1950 sonrasında başladığını söylemek mümkündür (Keleş, 2004: 57).

Şekil 4. GAP Bölgesi'nde Nüfus Gruplarına Göre Kentler (1960)

GAP Bölgesi'nde de, 1950'den sonraki yıllarda, ülkedeki gelişmelere uygun olarak gittikçe artan bir boyutta olmak üzere kentlerde yaşama oranının arttığı gözlenir (Tablo 2). Gerek Türkiye geneli ve gerekse bölgede Cumhuriyet dönemi boyunca gözlenen en büyük kentsel nüfus artış oranları 1950 sonrasında yaşanmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet döneminin en büyük kentsel (10 bin üzeri) nüfus artış hızı % 8,4 ile 1945-50 devresinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde il ve ilçe merkezleri nüfusunda ise, % 2,4'lük bir artış meydana gelmiştir ki, bu da bir yandan esas göçlerin kent merkezlerine yönelmesi, diğer yandan kasaba olarak nitelendirilebilecek çok sayıda yeni ilçe merkezinin oluşturulması ile ilgilidir.

Bölgede de 10 bin üzeri kentsel nüfusta meydana gelen artışlar genellikle il-ilçe merkezlerindeki artışın üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun en önemli nedeni, kuşkusuz

yukarıda da sıraladığımız ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerdir. Bölgede Cumhuriyet dönemi boyunca gözlenen en büyük artış, yine 1950-80 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1965-70 yılları arasında bölge kentsel nüfusu yıllık % 9,7 oranında artış göstermiştir ve Türkiye ortalamalarının hayli üzerindedir.

1950-80 aralığının ilk yarısındaki artışlar, insan hareketliliğini kısıtlayan ekonomik ve siyasal engellerin büyük ölçüde ortadan kalkmış olması, kentin cazibesi ve kentlerde yaratılan iş olanakları ile yakından ilgili iken, ikinci yarıdaki artışlar, daha çok kırsal alanlardaki topraksızlaşma ve işsizliğin yol açtığı köylülükten kopma olgusu ile ilgilidir.

Kentleşme hareketleri açısından hem bölge, hem de Türkiye genelinde dikkat çekici önemli bir husus da, nüfusu 10-20 bin aralığında olan yerleşmelerin sayıca artmasına karşın, oransal olarak gittikçe azalmasıdır. Örneğin, 1950 yılında bölgede bu gruptaki nüfusun oranı % 34,8'den 1980'de % 10,1'e düşmüştür. Buna karşılık özellikle 100 binin üzerinde nüfuslanan büyük kentlerde yaşama oranı gittikçe artmıştır (Tablo 3). Bölgenin 3 büyük kentinden olan Gaziantep 100 bin eşiğini 1960'ta, Diyarbakır 1965'te ve Şanlıurfa 1970 yılında aşmıştır.

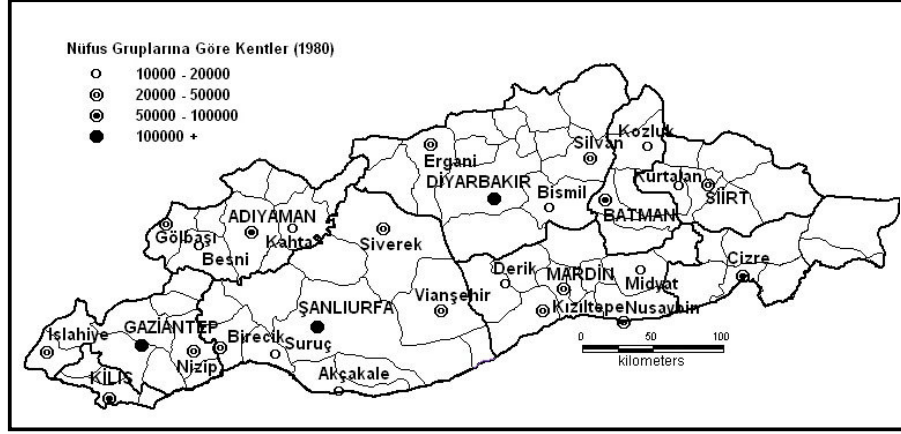
1960 yılından sonra bölgede bir kısmı ana ulaşım güzergâhları üzerinde bulunmasından, bir kısmı da sınıra yakın kesimlerde bulunmasından dolayı birtakım yerleşmelerin büyüme sürecine girdiğini görmekteyiz. Bu kentlerden, Silvan, Kilis, Nizip, Siverek, Kızıltepe, Cizre, Nusaybin ve Viranşehir diğerlerine göre daha fazla ön plana çıkmıştır.

Diğer taraftan, sanayi faaliyetlerinin iki kenti özellikle önemli kıldığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri, zaten bölgedeki sanayi faaliyetlerinin kalbi olan Gaziantep'tir. Gaziantep, gerek konumu ve gerekse burada gelişen sanayi faaliyetlerinin nüfusu çekmesinden dolayı sürekli büyüme göstermiş, 1950'de 71887 olan nüfusu 1980 yılında 374290 kişiye yükselmiştir.

Diğer kent olan Batman ise, 1950 yılında 915 nüfusa sahip bir köy iken 1955'te petrol rafinerisinin faaliyete girmesiyle 1957'de ilçe haline gelmiş ve o tarihten itibaren yoğun göçe maruz kalarak 1980 yılında 86172 kişiye ulaşmıştır. Günümüzde bölgenin dördüncü büyük kenti olan Batman, ilçe olduğu tarihten itibaren geçen 50 yıllık süreç içerisinde Türkiye'de bu denli hızlı büyüme göstermiş ender kentlerdendir.

1950-80 arasındaki 30 yıllık zaman diliminde, bölgede orta büyüklükteki kentler nüfuslanarak büyümüş ve demografik çekim merkezleri haline gelmişlerdir. 1960'ta kentsel nüfusun %27,1'i 100 bin üzeri yerleşmelerde yaşarken, bu oran 1980 yılında %51,8 olmuştur. Denilebilir ki, esas olarak 1950'den sonra bölgede başlayan kentleşme

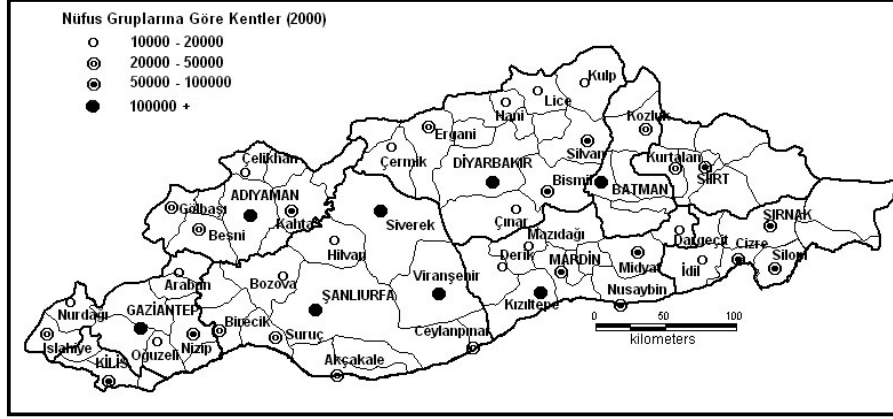
hareketleri, 1970'lerden sonra aşırı hızlanmış ve önceki dönemlerin aksine belli merkezlerde yoğunlaşarak devam etmiştir.

Şekil 5. GAP Bölgesi'nde Nüfus Gruplarına Göre Kentler (1980)

1980 sonrası dönem, soğuk savaş döneminin bittiği, küreselleşme olgusunun etkilerinin tüm dünyada derinden hissedildiği, kitle iletişim ve ulaşım olanaklarının muazzam derecede yaygınlık gösterdiği, dolayısıyla insan hareketliliğinin tüm alanlarda olağanüstü boyutlara ulaştığı yeni bir süreci başlatmıştır. Dönemin diğer bir önemli özelliği, dünyada neoliberal politikaların kabul görmüş ve bu politikaların ekonomiden siyasete kadar birçok alanda uygulama alanı bulmuş olmasıdır. Türkiye'de ise, 12 Eylül darbesinin öncesine rastlayan ünlü 24 Ocak kararlarıyla başlayan bu süreç, her ne kadar 80'lerin sonuna kadar pek bir uygulama alanı bulamamışsa da, 90 sonrası politikaların temelini oluşturmuştur. Bir yandan küreselleşme ve ulus aşırı şirketlerin tüm dünyadaki pazar arayışları ve küresel finans hareketleri, öte yandan gelişen bölgesel entegrasyonlar ve işbirlikleri Türkiye'yi de bu ağa dahil etmiştir. Dolayısıyla, ekonomi üzerinde devlet tekelinin azalmaya başlaması, özelleştirmeler, AB'ye adaylık süreci ve yapısal reformlar, sermayenin dolaşımını özgürleştirdiği gibi, yatırımlar bağlamında da ülkenin gelişmesini sağlamıştır. *İthal ikameci sanayileşme modelinden ihracata yönelik sanayileşme modeline* geçiş ya da *dışa açılma* (Ataay, 2004: 24) olarak nitelendirilebilecek bu yeni süreçle birlikte, büyük kentlerin nüfuslanma süreçleri hızlanmış ve özellikle birkaç büyük kent yoğun göçlerle diğerlerinin aleyhine olmak üzere sürekli büyümüşür. Bu sürecin belirgin demografik sonuçları, kentleri ve kentsel ekonomileri öne çıkarmış, kentler farklı ilişkiler ağı üzerinden birbirine eklenmiştir. Bu da kırsal yaşamın geleneksel koşullarını felç etmiştir. Bütün Türkiye'de 80 sonrası kentleşme hızındaki büyümeler, bu değişimlerin mekânsal ve demografik göstergeleri olarak görülmelidir. Ekonomik nedenlerden kaynaklanan bu nüfus hareketlerinin yanında, yine bu dönemde ülkenin doğu ve

güneydoğusundaki şiddet / terör de birçok insanın yer değiştirmesine yol açmış ve bu bölgelerdeki yerleşmelerin büyüme eğilimlerini altüst etmiştir (Yıldız, 2007:154,169-170)

Şekil 6. GAP Bölgesi'nde Nüfus Gruplarına Göre Kentler (2000)

1980 sonrası süreçte, tüm Türkiye'de bölgesel göç hareketleri yoğunluk kazanmıştır. 1980-2000 aralığında Türkiye'deki kentsel nüfus il ve ilçe merkezleri bakımından 19,6 milyondan 44 milyona (% 125 artış), 10 bin üzerindeki kentsel yerleşmeler açısından ise 20,3 milyondan 41,7 milyona (% 105 artış) yükselmiştir. Yine aynı dönemde 320 olan kent sayısı da 459'a ulaşmıştır. Kent sayısının artması, daha çok küçük kasabaların, nüfusu 10 bini geçmiş yerleşim yerleri kümesine geçmesi yoluyla olmaktadır. 2000 yılında, ülkedeki milyonluk beş kent (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa), tüm kentsel nüfusun % 40,1'ni teşkil etmiştir (Keleş, 2004: 59-60). Kentli nüfusun sırasıyla % 91, %88, % 81 oranlarına ulaştığı İstanbul, Ankara ve İzmir illerindeki kentli çok büyük bir bölümü aynı zamanda il merkezlerinde yaşamaktadır (Kurt, 2003: 83). GAP Bölgesi'nde de benzer şekilde il ve ilçe merkezleri % 149 ve nüfusu 10 binin üzerindeki yerleşmeler ise % 171 oranında büyüme göstermiştir. Nüfusu 10 binin üzerinde olan yerleşmelerin sayısı da 29'dan 46'ya yükselmiştir (Tablo 2 ve 3).

2000 yılında Türkiye'nin nüfusu yarım milyonu geçmiş 6 kenti içerisinde bulunan Gaziantep ve Diyarbakır, bölge içi göçlerin de en fazla yöneldiği alanlardır (Akşit ve Akçay, 1999: 325). Bu iki kent dışında nüfusu 100 bin eşğini aşmış diğer kentler, Şanlıurfa, Batman, Adıyaman, Siverek, Viranşehir ve Kızıltepe'dir. Bunlardan, Gaziantep (2000 yılında 853513 nüfusa sahip idi) sanayi potansiyeline bağlı olarak ve özellikle GAP projesinin tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin bölgede en büyük sonuçlarının görüldüğü kentlerdendir. Her ne kadar TÜİK'in gerçekleştirdiği adrese dayalı nüfus sayımının sonuçları henüz resmi olarak açıklanmamışsa da, Gaziantep'in 1 milyon sınırını geçtiği,

Diyarbakır'ın da bu sınıra yaklaştığı tahmin edilmektedir. Yine bölgenin önemli kentlerinden Şanlıurfa'nın yarım milyon sınırını, Batman'ın da 300 bini geçtiği tahmin edilebilir.

Adıyaman kenti, Gaziantep ve Malatya illerinin hinterlandında bulunması dolayısıyla hem diğer bölgelere erişim bakımından kolaylıklara sahip bulunması, hem de bu iki ilin mevcut sanayi ve ticaret potansiyelinden yararlanması nedeniyle gelişme imkânı bulmuş kentlerdendir. Bunun dışında, petrol rafinerisinin varlığı, Adıyaman'ın nüfuslanmasının da önemli nedenlerindedir. Bu kentte özellikle mevcut turizm potansiyelinin geliştirilmesi durumunda bölgenin önemli cazibe merkezlerinden biri olması kaçınılmazdır. 100 bin eşiğini geçen diğer kentlerden Siverek, yol güzergâhları üzerinde bulunmasından dolayı cazibe merkezi olmuş yerlerdendir. Örneğin ilk sanayi ve ticaret odalarından birinin bu kentte açılmış olması (1896), belediye teşkilatının 1873-74 yılında kurulmuş olması kentin önemini göstermektedir (Komisyon, 2003: 124, 185). 1980 yılından sonra da Siverek, bölgenin göçün yöneldiği önemli cazibe merkezlerinden biri olmuş ve 1990 yılında 63049 kişi olan nüfusu 2000'de 126820'ye ulaşmıştır. Şanlıurfa'nın diğer bir ilçesi olan Viranşehir de 1990-2000 yılları arasında nüfusu iki katından daha fazla artan kentlerdendir ve 1990'da 57461 olan nüfusu % 111,2 artarak 121382 kişiye ulaşmıştır. Viranşehir de bölgenin eski kentlerinden olması dolayısıyla 1990 sonrası bölgesel özelliklerden kaynaklanan göçlerin yönelim merkezi olmuş ve büyük bir hızla nüfuslanmıştır. Kızıltepe (2000'de 113143 kişi), transit yol üzerinde bulunması nedeniyle, hem sınır ticareti, hem de ulaşım sistemleri açısından gelişmiştir. Yine organize sanayi bölgesinin burada bulunması da bu kenti özellikle son yıllarda göçler açısından çekici hale getirmiştir.

GAP Bölgesi'nde son yıllarda nüfusu 50000-100000 aralığında bulunan yerleşmeler de önem kazanmaya başlamıştır. Yukarıda da söz edildiği gibi, bu kentlerin büyük kısmı eski yerleşme merkezleridir ve özellikle sınır bölgelerinde ya da aktif yollar üzerinde bulunmaları nedeniyle hızlı bir büyüme sürecine girmişlerdir. Bu grup kentler 1980 yılında kentli nüfusun % 13,5'ni teşkil ederken, bu oran 2000'de % 20,1'dir. Bismil, Silvan, Kahta, Nizip, Mardin, Midyat, Nusaybin, Cizre, Silopi ve Kilis kentleri söz konusu grup içerisinde gelişme potansiyeline sahip yerleşmelerdir. Yine bu kategoride ele alınan Siirt de (2000 yılında 98281 kişi) 100 bin eşiğini kolaylıkla aşacak kentler arasındadır.

Bölgedeki kentleşme hareketlerinin belirgin özelliklerinden birisi de, nüfusu 50 binin altındaki yerleşmelerde yaşayanların oranlarındaki düşüşe karşılık, bu değer üstündeki yerleşmelerin nüfusundaki dikkat çekici artıştır. 50 bin sınırının üzerindeki kent sayısı 1980 yılında 6 iken, bu sayı 2000 yılında 20 olmuştur. 50 binin üzerindeki yerleşmelerde yaşayan kentli nüfus ise, 20 yıllık sürede 955121 kişiden 3367616 kişiye yükselmiş, başka bir ifadeyle % 252 oranında artış göstermiştir. Aynı nüfus grubunun

Türkiye genelindeki 20 yıllık artış oranı ise, % 128'dir. Bu da diğer bölgelerden çok daha farklı dinamiklerle ortaya çıkan göç hareketlerini göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin de içerisinde bulunduğu GAP Bölgesi, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinden daha hızlı bir kentleşme hareketi içerisindedir (Doğanay, 1994: 437). Bölgede 1980 öncesinde daha çok ekonomik yapı ve genel koşullardan kaynaklanan göçler, 80 sonrasında şekil değiştirmiştir. 1980 sonrası bölgede yoğunlaşan göçlerin öne çıkan birkaç nedenini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a- Her şeyden önce, bölgede doğum oranlarından kaynaklanan ve kırsal alanlara özgü olan yüksek doğal nüfus artış hızı, kentsel alanlarda da devam etmektedir. Kırsal alanlardan koparak kentlere yönelen insanlar, eski yaşam tarzlarını burada da devam ettirmekte ya da kentleşememektedir. Kırsal yaşam tarzının devamı, doğal olarak yüksek doğal artış hızlarını da beraberinde getirmekte ve kentler sürekli nüfuslanmaya devam etmektedir.

b- Büyük kentler, çok çeşitli fonksiyonları bünyesinde bulunduran yerlerdir. Bölgede özellikle idari fonksiyonların ve dolayısıyla hizmet sektörünün önem kazandığı bu kentler, aynı zamanda kırsal kesimden gelen insanların iş umutlarının en fazla canlı tutulduğu alanlardır. Öte yandan, bu tür kentlerde marjinal sektörün önemli bir ekonomik faaliyet kolu olarak ortaya çıkması da, kırsal alanlarda topraktan yeterince yararlanamayan ya da topraksızlaşan, topraktan yoksun kitlelerin yaşama stratejilerinin önemli bir parçasını oluşturduğundan göçleri arttırmaktadır.

c- Bölgede 1985 sonrası başlayan ama 1990'lı yılların ilk yarısında yoğunlaşan şiddet olayları ve güvenlik kaygıları insanların zaman zaman kitleler halinde kentlere akın etmesine yol açmıştır. Güvenlik nedeniyle yüzlerce köy ve mezranın boşaltılması da hem buralarda yaşayanların geleneksel ekonomik faaliyetlerinden kopmasına yol açmış, hem de yeni yerleşim alanları olan kentlerin kamburunu oluşturmuşlardır. 2000 nüfus sayımında, bir önceki sayımda meskûn bulunan ve köy statüsü devam ettiği halde hiç kimsenin yaşamadığı 349 köy bulunmaktadır. Bunun dışında, yine güvenlik nedeniyle bölgede 1990-2000 döneminde uygulanan yayla yasakları, geçimini hayvancılıkla sağlayan ve bir kısmı yerleşik olmayan nüfusun kentlere göç etmesine neden olmuştur.

2000 yılında yapılan genel nüfus sayımının sonuçlarına göre, bölgenin toplam nüfusu içerisinde il ve ilçe merkezleri % 62,7 ve nüfusu 10 binin üzerinde olan kentsel yerleşmeler ise % 60'lık bir oran oluşturmaktadır (Tablo 4 ve Şekil 7). Aynı değerler, Türkiye geneli için sırasıyla %64,9 ve % 61,7'dir. Bu da bölgenin kentleşme göstergelerinin Türkiye ortalamalarına yakın olduğunu göstermektedir.

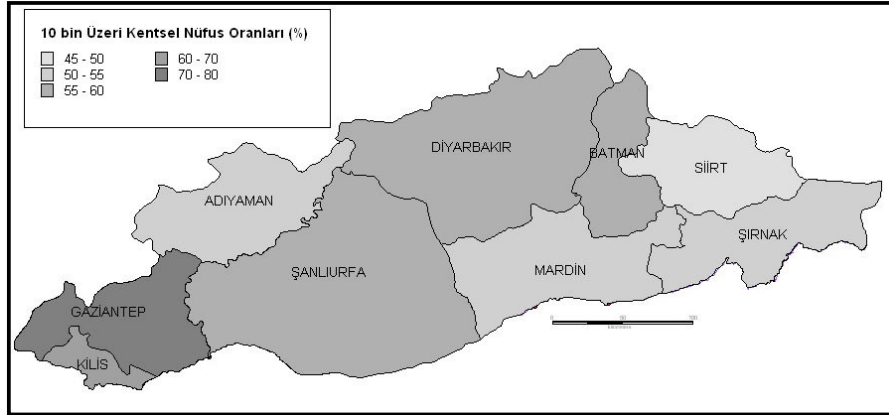
GAP Bölgesi'nde en yüksek düzeyde kentleşmenin gerçekleştiği kent olan Gaziantep, % 77,6'lık oranıyla ülke ortalamalarının hayli üzerinde bulunmaktadır. Bu

kentin eskiden beri Türkiye ortalamalarının üzerinde bir kentleşme seyri göstermesi nedeninin, sahip olduğu konum, sanayi potansiyeli ve ulaşım sistemleri olduğu daha önce açıklanmıştır. Gaziantep, 853513 kişilik bir nüfusa sahip olup, ana kente bağlı 489159 nüfuslu Şahinbey ve 355354 nüfuslu Şehit Kamil adında 2 alt kademe ilçe merkezi mevcuttur. Gaziantep'in yakın gelecekte Türkiye'nin milyonluk kentleri arasına girmesi beklenmelidir.

Tablo 4. GAP Bölgesi'nde Kentleşme Düzeyi (2000)

İlin Adı	İl-ilçe Merkezleri Nüfusu	Oranı (%)	10000 Üzeri Kentsel Nüfus	Oranı (%)	Kırsal Nüfus	Oranı (%)	TOPLAM NÜFUS
Adıyaman	338939	54,3	315312	50,5	284872	45,7	623811
Diyarbakır	817692	60,0	786429	57,7	545016	40,0	1362708
Gaziantep	1009126	78,5	996971	77,6	276123	21,5	1285249
Mardin	391249	55,5	376235	53,3	313849	44,5	705098
Sıirt	153522	58,2	123146	46,7	110154	41,8	263676
Şanlıurfa	842129	58,3	830579	57,5	601293	41,7	1443422
Batman	304166	66,6	273787	59,9	152568	33,4	456734
Şırnak	211328	59,8	192656	54,5	141869	40,2	353197
Kilis	74985	65,4	70670	61,6	39739	34,6	114724
TOPLAM	4143136	62,7	3965785	60,0	2465186	37,3	6608322

Kaynak: DIE, 2003: 113-133.

Şekil 7. GAP Bölgesi'ndeki İllerde Kentleşme Oranları (2000)

GAP Bölgesi'nin kentleşme oranlarının nispeten yüksek olduğu diğer illeri, Kilis, Batman, Diyarbakır ve Şanlıurfa'dır. Şanlıurfa İli'nde kırsal nüfus oranının yüksek çıkması, bölgenin en fazla köye sahip (1080 köy, bölgedeki köy yerleşmelerinin % 24,8'i) ili olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Şanlıurfa, aynı zamanda bölge yüzölçümünün de

yaklaşık ¼'ine sahip geniş alana yayılmış bir ildir. Bunun gibi Diyarbakır'da da hem köy ve ilçe sayısının, hem de alanın fazlalığından dolayı kentsel nüfus oranı düşmüştür. Kentsel nüfus oranının en düşük olduğu il olan Siirt'te ise, özellikle 1990 yılında Batman'ın il olmasından sonra önemli bir nüfus kaybı yaşanmış ve aslında kırsal yerleşme sayısı, diğer illere nazaran, fazla olmamasına rağmen (273 köy) ile bağlı 7 ilçeden Kurtalan hariç diğer hiçbirinin nüfusu 10 binin üzerinde değildir. Zira il ve ilçe merkezleri bakımından ildeki kentsel nüfus oranı % 58,2'dir. Bunun gibi, Batman'da da il ve ilçe merkezleri bakımından % 66,6 olan kentsel nüfus, 10 bin sınırı açısından % 59,9'a düşmektedir.

Bölgede günümüzde de kent merkezlerine göçler devam etmekte, ancak bu hareket 90'lı yılların ilk yarısında olduğu gibi yoğun değildir. Bölgede büyük kentler, diğerlerine göre daha fazla nüfus çekmekte, öte yandan orta büyüklükte olan bazı kentler de sahip oldukları başta idari olmak üzere birtakım işlevsellikler nedeniyle 100 bin eşiğini kolaylıkla geçebilecek duruma gelmektedir.

Sonuç

GAP Bölgesi'nde, Türkiye ortalamalarına yakın bir kentleşme süreci izlenmesinin, gerek kentleşmenin nedenleri ve dinamikleri, gerekse sonuçları açısından diğer bölgelerden oldukça farklı bir görünüm sergilemektedir. Her şeyden önce, bölge Türkiye'de kişi başına ortaya konan çeşitli sosyo-ekonomik değerler bakımından en alt sıralarda bulunmaktadır. Doğum oranlarının ülke ortalamalarının oldukça üzerinde bulunduğu bölge, son 20 yıllık süreçte kırsal kesimlerden kopup gelen insanların herhangi bir gelecek tasarımları ya da bunu sağlayacakları bir kaynak olmadan, kent merkezlerine gelişigüzel şekilde yığılmalarına sahne olmaktadır. Kente özgü dinamiklerin insanların yaşam tarzlarında değişime yol açması ile belirginleşen kentleşme süreci, beraberinde *kentlileşme* olgusunu oluşturamamış, sonuçta devasa nüfuslu ancak kırsal görünümlü yerleşmeler ortaya çıkmıştır. *Anomik* ya da *çarpık kentleşme* olarak da tanımlanan ve gelişmekte olan ülkelere özgü olan bu yapı, bölgeye has bazı nedenlerle birleşerek zaten sorunlu olan süreci daha da karmaşık hale getirmektedir. Bölgede meydana gelen göçler, kaynakları zaten sınırlı olan kentlerde çeşitli altyapı sorunları, barınak ve sağlıksız yaşam koşulları oluşturmasının yanı sıra, eğitimden sağlığa insanca yaşamın gereği olan birçok sosyal hizmetin de topluma götürülememesine neden olmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farkları bir yana, kentlerde yaşama tutunmayı sağlayacak araçlardan yoksun olan geniş kitleler, çeşitli toplumsal patlamaların kaynağı da olabilmektedir.

Büyük bir kalkınma projesi olan GAP, bölgede başta tarıma dayalı sanayiler olmak üzere çeşitli alanlarda istihdamı sağlayacak potansiyele sahip olmasına rağmen, özellikle dev sulama projelerinin devreye girmesiyle, köyleri sular altında kalacak olan insanların barınma ve ekonomik istihdam sorunları çözümlenmediğinde, kentlere yeni göç dalgaları yaratabilecek bir nüfus hareketine yol açması kaçınılmazdır. Örneğin, çeşitli raporlarda,

sadece Iısu Barajı'nın faaliyete girmesiyle, mevcut durumda, 130 bin insanın evsiz kalacağı belirtilmektedir. Bu nedenle, bölgenin kalkınmasına yönelik projeler toplumsal ve ekonomik sonuçlar da göz önünde bulundurularak hazırlanmalı ve muhtemel sonuçlar önceden tespit edilerek önlemler alınmalıdır. Dolayısıyla, kalkınma projelerinin bölgelerarası dengesizlikleri azaltacak araçlar haline getirilmesi, toplumsal yaşamın sağlıklı devamı açısından bir zorunluluktur. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde, bunu gerçekleştirecek yöntemlerin geliştirilmesi daha da önem kazanmaktadır.

Bölgedeki kentleşme süreci elbette devam edecektir. Ancak, kentleri altından kalkılamayacak sorunlarla karşı karşıya bırakan göçler, göçlerin kaynağını teşkil eden çeşitli sorunlar çözümlenerek nüfusun yerinde kalması sağlanmalıdır. Bunun gibi, çeşitli nedenlerle kentlere göç etmiş ve burada tutunamamış insanlara geri dönüşü sağlayacak olanaklar sağlanabilir ve böylece kentlerin yükü hafifletilebilir.

GAP Bölgesi, kentleşmenin belli merkezlerde yoğunlaştığı bir bölgedir. Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Batman kentleri, gelecekte de bölgenin çekim ve toplanma merkezleri olmayı sürdürecektir. Bunların dışında kalan ve nüfusları 50 binin üzerinde bir takım küçük kentlerin de, genel ve bölgesel koşullara bağlı olarak nüfuslanmaya devam etmeleri ve ikincil merkezler olarak ortaya çıkmaları muhtemeldir. Kuşkusuz, bölgedeki kentleşme süreci, küresel ve ülkesel koşulların etkisi altında, ancak bölgesel dinamiklerin de önemli ölçüde katkısıyla şekillenecektir.

Kaynakça

- Akşit, B. ve Akçay, A.**, 1999, “GAP Bölgesinde Nüfus Hareketleri”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde, Tarih Vakfı Yayını, s. 323-332.
- Ataay, F.**, 2004, “Türkiye’de Kentsel ve Bölgesel Gelişme Dinamikleri (1923-2000)”, *Küreselleşme Kısacasında Kent ve Politika* içinde, Detay Yayıncılık, s. 5-62, İstanbul.
- Darkot, B.**, 1955, “Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri Hakkında”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:13-14, s. 141-149.
- DİE**, 2003, *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri (Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Batman, Şırnak ve Kilis illeri)*, Ankara.
- DİE**, 2003, *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Türkiye*, DİE Yayını, Ankara.
- DİE**, *Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş (Muhtelif Yıllar)*.
- Doğanay, H.**, 1994, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Erinç, S.**, 1953, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İst. Üniv. Coğrafya Enst. Yay., İstanbul.
- Güran, T.**, 1997, *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, DİE Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:5, Ankara.
- Gürsoy, C. R.**, 1957, “Türkiye’nin Coğrafi Taksimatında Yapılması İcabeden Bazı Tashihler”, *Ankara Üniv. Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1-3, s. 219-239.
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ.**, 1999, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde, Tarih Vakfı Yayını, s. 249-268.
- Karpat, K. H.**, 2003, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kayalak, S. ve Kiper, T.**, 2006, “İstatistiki Bölge Birimleri Nomenklatörü’ne (NUTS) Göre, Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar”, *Avrupa Birliği Süreci’ndeki Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar* (IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2006-Ankara), Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araşt. ve Uyg. Merk., Ankara, s. 45-54.
- Keleş, R.**, 2004, *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keser, E.**, 2002, *Tur Abdin*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- Komisyon**, 2003, *Tarihi ve Kültürüyle Siverek*, Siverek Kaymakamlığı Yay.Ankara.
- Kurt, H.**, 2003, *Türkiye’de Kent-Köy Çelişkisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Özçağlar, A.**, 1997, *Türkiye’de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler)*, Ekol Yayınevi, Ankara.
- Özçağlar, A.**, 2006, “Türkiye’nin Coğrafi Bölgeleri İle İstatistik Bölgelerinin uygulamada Yarattıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Avrupa Birliği Süreci’ndeki Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar* (IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2006-Ankara), Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araşt. ve Uyg. Merk., Ankara, s. 5-20.

- Özer, İ.**, 2004, *Kentleşme, Kentlileşme ve Sosyal Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Özgüç, N. ve Tümertekin, E.**, 2000, *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Özgür, M.**, 1996, “İl ve İlçe Merkezlerimizin, Faal Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı bakımından Sınıflandırılması”, *Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Dergisi*, Sayı:5, s. 53-71.
- Sencer, Y.**, 1979, *Türkiye’de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Şengül, H.T.**, 2001, *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, WALD Yayını, İstanbul.
- Tandoğan, A.**, 1994, *Türkiye Nüfusu*, Kıyı Kitabevi, Trabzon.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N.**, 2002, *Beşeri Coğrafya*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Tümertekin, E.**, 1973, *Türkiye’de Şehirleşme ve Şehirselleşmeler*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, M. Z.**, 2007, “Mardin’in Cumhuriyet Dönemi Demografik Gelişimi”, *Makalelerle Mardin* içinde, Cilt:II, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul, s. 145-182.
- Yiğit, A.**, 2006, “Geçmişten Günümüze Türkiye’yi Bölgelere Ayırma Çalışmaları ve Yapılması Gerekenler”, *Avrupa Birliği Süreci’ndeki Türkiye’de Bölgesel Farklılıklar* (IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2006-Ankara), Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araşt. ve Uyg. Merk., Ankara, s. 33-44.